

*Рябчук О. В.,
магістр*

Національного університету «Запорізька політехніка»

Кузнецова І. В.,

*доцент кафедри теорії та практики перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»*

АНГЛОМОВНА ФІТОМОРФНА МЕТАФОРА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ Й УЖИВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено проблемам визначення й уживання англійської фітоморфної метафори. Розглядаються теоретичні та лінгвокультурологічні аспекти вивчення фітоморфної лексики. Теоретичний аспект спрямований на визначення семантичного обсягу таких понять: «фітонім», «фітоніміка», «фітоморфна лексика», а також обґрунтовує використання зазначених термінів у лінгвістичній літературі. У статті проаналізовано наявні з XIX століття підходи та шляхи лінгвокультурологічного вивчення фітоморфних одиниць, узагальнюється досвід дослідження цього фрагменту лексичної системи на сучасному етапі. Доведено, що головними властивостями фітоморфізмів є складність семантичної структури, спрямованість на асоціативні зв'язки, здатність до реалізації функціонального та прагматичного потенціалу, що характерно для одиниць вторинної номінації, які утворилися за допомогою метафори. Основною особливістю фітоморфізмів є етнокультурне навантаження, що реалізується в мові.

Підтверджено за допомогою прикладів, що перенесення рослинної символіки на людину, використання рослин у різноманітних життєвих ситуаціях зумовлює їх високу функціональну навантаженість в англійській фітоморфній метафорі, яка створює мовну картину світу. Під час аналізу встановлено, що фітоніми застосовуються для образної характеристики й соціального оцінювання особи за тими чи іншими ознаками, з їх допомогою можна оцінити як зовнішні ознаки людини, так і її внутрішні властивості. Головним, на нашу думку, є насамперед вплив фольклорного, міфологічного уявлення про ці рослини. Найбільша кількість фітонімів, які вживаються в переносному значенні, зустрічається в описі людини, вони характеризують її зовнішність, стать, зріст, фігуру, риси характеру, у низці випадків фітоніми позначають загальні жіночі образи. Абстрактні поняття також отримують метафоричне відтворення за допомогою фітонімів. Таким чином, глибоке розуміння метафоричних трансформацій дає змогу передати всі відтінки значення при перекладі, тому розглянута проблема, безсумнівно, вимагає подальших досліджень.

Ключові слова: метафора, фітоморфізм, фітонім, метафоричне перенесення, мовна картина світу, вторинна номінація, символ, лінгвокультурологія.

Постановка проблеми. У рамках сучасної наукової парадигми особливу увагу дослідників привертає метафора, яка розглядається як один із найбільш продуктивних способів інтерпретації та пізнання дійсності, тому її повний опис вимагає взаємодії різних напрямів (семасіологічного, когнітивного й лінгвокультурологічного). «Рослинні» образи займають одне

з ключових місць у лінгвокультурах, що пояснює причину особливої уваги лінгвістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення фітоморфної метафори – відносно новий напрям лінгвістики. Її дослідження почалися у 80-і – 90-і роки (Т. Цой, Л. Воробйова, Є. Гусакова, Р. Сетаров та інші). Згодом вивчення метафор набуло системного характеру (А. Дементьєва, Ю. Сфремович, Т. Панкова й інші). Лексика на позначення рослин вивчалася в дослідженнях М. Фещенка, А. Капської та інших, тому що рослини відіграють надзвичайно важливу роль у житті людини. Зрозуміло, що назви рослин є вагомим складником слів з етнокультурною семантикою. Таким чином, проблема вивчення фітонімів особливо актуальна, тому що вони не лише відіграють значну роль у житті людини в декоративному й естетичному переломленні, а й беруть участь у передачі релігійних, символічних, естетичних і міфологічних уявлень. Перенесення рослинної символіки на людину, використання рослин у різноманітних життєвих ситуаціях зумовлює їх високу функціональну навантаженість в англійській фітоморфній метафорі, яка створює мовну картину світу.

Мета статті – вивчення специфіки вживання англійської фітоморфної метафори як фрагмента національної картини світу для виявлення національної та індивідуально-авторської специфіки її репрезентації англійською мовою.

Вклад основного матеріалу. Як відомо, лінгвістичні дослідження останніх десятиліть здійснюються в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю й мисленням відповідно до антропоцентризму сучасної науки. Велика увага приділяється вивченню мовної картини світу, яка є сукупністю зафіксованих у мові уявлень народу про навколишню дійсність на певному етапі його розвитку. Мова, з одного боку, формуючи цю картину, водночас висловлює та пояснює інші картини світу людини, які за допомогою спеціальної лексики, входячи в мову, привносять до неї риси людини, її культури.

Особливий інтерес із цієї точки зору викликає фітоморфна лексика, оскільки в номінації природних об'єктів, які фіксують життєвий досвід людини, систему цінностей народу, процес пізнання й освоєння світу флори, проявляються специфічні риси національного менталітету. Взаємодіючи з природою, людина давала рослинам найменування, під внутрішньою формою яких фіксуються уявлення про рослини, відображаються важливі для впізнання об'єкта ознаки. Ці найменування в усій сукупності, у свою чергу, формують особливу лексико-семантичну групу – фітоморфну лексику, яка, за твердженням

Н. Коновалової, виконує не тільки номінативну, а й прагматичну, оціночну, експресивну й інші функції [1, с. 57]. На думку З. Комарової та Г. Хасаншиної, ця семантична спільність лексем заслуговує на пильну увагу, тому що вона є одним із найдавніших пластів лексики [2, с. 29]. Фітоморфна лексика відображає досвід практичного й культурно-міфологічного освоєння світу рослин як частини навколишньої людини природи, містить етнокультурну інформацію, яка відображатиме народне сприйняття рослинних реалій.

Як відомо, у мовознавчій науці немає єдиного визначення назв на позначення об'єктів рослинного світу, такі лексичні утворення йменували по-різному: фітонім (О. Абакумова, О. Блінова, Оліфіренко, І. Подолян, Л. Усик тощо), флороназва (В. Пітель). Проте деякі дослідники в розвідках послуговуються не якимось одним терміном, а використовують паралельні найменування: фітонім, фітонімний іменник (І. Клімас), фітонім, флорема, флористична одиниця (К. Акулініна), фітонім, флористична лексема (С. Камаль), фітонім, фітонімична лексема (Ю. Дьяченко), флоролексема, флоризм, флороназва, флористична одиниця (С. Шуляк), флоролексема, флористичне найменування (І. Коломієць, Д. Уманець).

У дослідженні ми кваліфікуємо лексеми аналізованого різновиду як фітоніми. Однак Н. Подільська відносить термін «фітонім» до сфери ономастики (поряд з іншими, утвореними за тією ж моделлю: топонім, зоонім тощо) [3, с. 158], у цьому ж значенні фітонім уживають автори робіт, присвячених власним назвам, наприклад, О. Суперанська, В. Фещенко.

Термін «фітонім» з'явився як неологізм у 70-х роках ХХ століття, саме із цього періоду це поняття почало активно використовуватися в лінгвістиці. Н. Подольська зазначає: «Фітонім – власне ім'я будь-якої рослини» [3, с. 158]. У результаті активного вживання цього терміна в 1990-х роках він закріплений в етимологічних словниках і представлений як «грец. *phyton* «рослина» й опута «ім'я, назва», «назва рослини». Саме цей термін є загальноживаним у європейській та американській лінгвістичній науці (*phytonym*, *phytonyme*).

Початок вивчення фітонімної лексики пов'язаний з ім'ям Ф. Буслаєва, який на перше місце ставив культурологічний аспект вивчення. Так, він стверджував, що «сама номенклатура народної ботаніки веде нас у період міфологічний» [4, с. 17], позначивши зв'язок між найменуваннями рослинного світу й духовною культурою народу. В. Колосова розглядає так звані «фітопортрети», які присвячені аналізу однієї рослини, у рамках лінгвокультурології, наприклад, місце фітоніма «полин» у традиційній культурі слов'ян, зазначаючи, що, незважаючи на свої корисні властивості (рослина використовувалося слов'янами як лікарський засіб), полин протиставляється фітонімам із позитивною символікою (троянда, базилік) [5, с. 78].

До головних семантичних ознак фітоморфної метафори відносять багатозначність, образність, універсальність в окремій мові та символічну близькість зі словами інших мов, семантичну багатоваріантність за рахунок індивідуальних особливостей носіїв мови та дуалізм символічного значення, завдяки чому вони є носіями символічного змісту мови. Під впливом міфів, легенд, пісень, фразеологізмів, літературних творів, звичаїв, обрядів, ритуалів формуються індивідуальні знання символіки фітонімів переважно на підсвідомому рівні. Саме той факт, що фітоніми не лише містять інформацію енциклопедичного характеру, а й транслюють інформацію про морально-етичні норми,

ціннісні уявлення, менталітет, особливості художньої творчості народу, а також є основою для виникнення образних засобів мови (епітетів, стійких порівнянь, метафор, ідіом), свідчить про те, що укладена в них національно-культурна інформація не лежить на поверхні мови, а закодована в складному конотативному змісті слова. Саме ця обставина дає змогу дослідникам говорити про існування особливого вегетативного, або рослинного, коду культури. Такий код є одним із універсальних способів пізнання світу та його фрагментів, обумовлений важливою роллю рослин, що сприяє міфологізації всього, що з ними пов'язано, починаючи з природних, біологічних властивостей і закінчуючи категоріями екзистенціального характеру (наприклад, любов, життя, смерть).

Таким чином, семантичні ознаки виконують у мовній картині світу найважливішу функцію – системотвірну: саме за семантичними ознаками, загальними для низки значень, лексичні одиниці утворюють ряди, групи й парадигми, тобто лексичну систему мови. Як тип семантичних ознак, вони відіграють істотну роль у структурі значення.

Рослини можуть утілювати міфологічні уявлення про навколишній світ, конкретизувати їх, що дає змогу вважати їх архетипічними символами. Виділяють дві групи оціночного потенціалу фітонімів. 1. Оціночний компонент може бути обумовлений об'єктивними властивостями рослини: особливостями зовнішнього вигляду, корисністю для практичної діяльності, істинністю або неістинністю тощо. 2. Оціночний компонент може бути обумовлений такими культурологічними особливостями рослин, як релігійно міфологічне походження назв рослин, схожість із побутовими предметами або частинами тіла (людини, тварини тощо).

Емоційний компонент не може з'явитися в слові без оцінки, бо будь-яка емоція має оціночний характер, хоча не всяка оцінка обов'язково емоційна. Конотативні семи вносять додаткові щодо денотації смисли в значення [6, с. 55–56].

За ознакою структурно-семантичної організації можна виділити такі тематичні групи назв на позначення флористичних одиниць: а) найменування сукупностей (елементи ландшафту): об'єкти природи, створені без участі людини: *lic – forest*; об'єкти природи, створені людиною: *cad – garden*; б) загальні найменування: *kvimu – flowers*; в) власне фітоніми: назви дерев: *cosna – pine*; назви кущів: *buzok – lilac*; назви ліан: *vinograd – grape*; назви трав: суходільних: *chistotil – celandine*, кульбабка – *dandelion*; водяних і болотних: *komuu – reed*; назви квітів: *romashka – chamomile*, *gvozдика – pink*; назви городніх культур: *sonyashnik – sunflower*; назви плодів: фруктових дерев: *yabluco – apple*; городніх рослин: *morkvina – carrot*; г) партитивні фітоніми (частини рослин): *gilka – branch* тощо.

Отже, проведений короткий структурно-семантичний аналіз фітоморфної лексики дає підстави стверджувати, що як об'єкти цих наукових досліджень виступають різноманітні флороназви, які включають родові й видові поняття, в основному вилучені зі спеціальних джерел наукової літератури (словників, довідників, науково-навчальних посібників тощо), тобто закріплені за науковою сферою вживання й підпорядковані певній галузі знань. Наведені класифікації флороназв, з одного боку, адекватно відображають екстралінгвальну типологію рослин на рівні буденної свідомості пересічного носія мови, а з іншого боку, вони придатні для власне лінгвістичного використання.

В англійській картині світу існують фітоніми з елементом *devil* або *devil's*, що трактують негативні поняття, які часто

зустрічаються в назвах рослин із негативними властивостями (отруйна, бур'ян): фітонім *devil's candle* (букв. «чортова свічка») – *мандрагора, дурман звичайний*.

У фітонімії часто зустрічається словотвір *lady's* + артефакт: *lady's purse* (букв. «жіноча сумочка») – *грицики, lady's nightcap* (букв. «жіноча нічна шапочка») – *берізка, lady-flock* (букв. «жіночі панчохи»); *lady's glove* (букв. «жіночі рукавички») – *сердечник луговий* тощо. Це наводить на думку про особливості організації жіночого світу в епоху королеви Вікторії. (Багато рослин є символами Англії з періоду правління англійської королеви Вікторії). Тут схожість у тому, що рослина розпускає свої стебла поверх землі, ніби рука сліпого намацує щось для отримання інформації: *lion's mouth*, букв. «лева паща» – *левиний зів*. Тут схожість у тому, що квітки, які розкрилися, нагадують відкриту пащу лева, тому в українській мові воно теж асоціюється з пащею лева.

Назва фітоніму *Lily* запозичена з німецької, де *lilie* походить від латинського *lilium*, яке, у свою чергу, запозичене з давньогрецької мови. Кілька лілій на одному стеблі означають *невинність, відродження й безсмертя*. У християнстві лілія – концепт «чистоти» й «цнотливості». Метафоричне перенесення прямого стебла лілії зумовлено абстрактною ознакою – «божественний розум». Пониклі листя лілії обумовлено реалізацією оціночного потенціалу: людина, схожа на цю рослину внутрішніми характеристиками, скромна. Концептуальне значення передає також забарвлення лілії: білі лілії – в Англії символ чистоти, величч, благородства, цнотливості; жовті лілії – символ вдячності, екстравагантності, яскравості; помаранчеві лілії – позначають цікавість, кокетство. Образ і символ цього фітоніму відображено у фразеології: *gild the lily* – *позолотити лілію, тобто прикрашати те, що й без того прекрасно, робити те, що вже зроблено; займатися непотрібною, марною справою; витратити сили й час даремно*. Три англійські фразеологізми містять фітонім *lily*: *to gild the lily, lily of the valley, (as) pure as a lily*. Джерелом вираження *lily of the valley* – *конвалія*, можливо, є переклад англійською мовою уривка з «Пісні над піснями»: *I am a rose of Sharon, a lily of the valley* – *Я нарцис Саронської, лілія долин!* Метафора *(as) pure as a lily* – *чистий, невинний; чиста, як лілія пов'язана зі значенням, яке надається цій квітці: у релігії й мистецтві лілія пов'язана з чистотою та асоціюється з Дівою Марією*. Фітонім лілія, її деривати і словосполучення найчастіше зустрічаються в біології, ботаніці, парфумерії.

При цьому реалізується в основному метафоричне перенесення, основними об'єктами є цибулинка квітки – «непорочне зачаття», «чистота серед гріхів нашого світу». У мистецтві лілія, зображена на одній стороні, а меч – на іншій, означають, відповідно, невинність і провину. Потенційні семи – «чистий», «невинний», «позолотити», «прикрасити», «витратити час», «марна справа». Для метафор із компонентом «*lilly*» характерна як позитивна, так і негативна оцінна конотація.

Загалом в англійській фітоморфній лексиці повна еквівалентність або повний збіг змісту й компонентів зустрічаються дуже часто. Тут відіграють важливу роль так звані культурологічні фактори. При зіставленні культурологічного складника англійської картини світу виявляються дві групи факторів: 1) універсальні; 2) національно-специфічні.

Іноді асоціації, що закріплені за рослинами в англійській мові, є досить несподіваними для української культури. Так,

наприклад, червиве або гниле яблуко в англійській мові використовується для позначення зовні привабливої, але морально зіпсованої людини: *the rotten apple* – *паршива вівця; a bad apple* – *погана людина в групі хороших людей*. В англійській ментальності фітонім «*apple*» передає оманливий успіх – *Adam's apple* – *адамове яблуко*, унаслідок відображення в англійській фразеології Біблійного переказу про те, що біля Содому, який розташовано неподалік від Мертвого моря, росли красиві яблука, що перетворювалися при першому дотику до них у дим і попіл.

Семи фітоніму «*potato*» – *нечистий, дрібний, кинути, утекти* – концептуалізують ієрархічне ставлення й побутові дії людини. Цей фітонім в англійській картині світу має негативну оцінну конотацію, наприклад, *couch potato* – *лежень; телевізійний фанат, mouse potato* – *той, хто проводить вільний час, просиджуючи в інтернеті; to drop smb. like a hot potato* – *кинути когось; бігти від будь-кого, як від чуми*.

В Англії фітонім *маргаритка* символізує *невинність і чистоту*. Уважається емблемою німфи Беліди. Відображає солярний принцип, оскільки назва цієї квітки була відома й у давньоанглійській мові – *daegesge*. Вона утворена зі словосполучення *daeges eage* – «*очі дня*» (сучасне англійське *day's eye*). Під подібною назвою ця квітка відома й у середньовічній латині – *solis oculus* – *очі сонця*. Таке ім'я маргаритка отримала через те, що її квіти відкриваються на світанку й закриваються ввечері. У 1791 році з'явилося слово *daisy-cutter* буквально – *різальник ромашок*. Воно позначало коня, який при бігу риссю невисоко піднімає ноги. Через майже сто років це слово проникло в крикет, а потім і в бейсбол, де так стали називати м'яч, який летить або, точніше, практично ковзає над самою поверхнею землі.

Найчисельнішою виявилася група з компонентом *Rose*. Троянда, будучи найбільш шанованою квіткою, відображена й у літературі, і в живописі. Майже всюди вона асоціюється з красою, молодістю і любов'ю. Відзначимо, що така лексема, як *a rose*, досить активно задіється для опису людської особистості. Велика увага акцентується на дві такі ознаки квітки троянди, як краса і яскравий рожевий/червоний колір, який асоціюється тільки з кольором обличчя й, відповідно, зі здоров'ям: *she has roses in her cheeks* – *рум'янець грає на її щоках, вона пашисть здоров'ям; put the roses back in sb's cheeks* – *to make someone look healthy again; fair as a rose* – *прекрасна, як троянда; rose-bud lips* – *губки бантиком, fresh as a rose* – *квітучий, пашисть здоров'ям; = свіжа, як троянда; milk and roses* – *квов з молоком, lose one's roses* – *зів'язнути, blush like a rose* – *заширтітися, як маків цвіт* тощо. Крім цього, відзначається певна емоційна реакція людини: *to blush like a rose* – *заширтітися, як маків цвіт*. Ознака краси цієї квітки задіяна і при характеристиці відносин людини з оточуючими: *a rose between two thorns* – *(красива) жінка, що сидить між двох чоловіків*. Троянда є символом мовчання. Про це свідчать такі метафори: *(to be said) under the rose* – *по секрету, нишком, (to be born) under the rose* – *бути незаконнонародженим*. Троянда може слугувати предметом захоплення й часто недоступна, тому використовується для характеристики чогось рідкісного. Доказом цього можуть бути такі метафори: *a blue rose* – *щось недосяжне, a rose without a thorn* – *виняткове явище*.

Останні десятиліття свідчать, що англійська мова продовжує збагачувати словниковий склад майже за рахунок власних мовних ресурсів, урахувавши, проте, що значна частина цих ресурсів, зокрема лексичних одиниць, словотворчих елемен-

тів, запозичена з інших мовних систем протягом історії становлення та розвитку. Найбільшу активність і продуктивність виявляє створення нових лексичних одиниць на базі наявного матеріалу шляхом «обробки» цього матеріалу із залученням різних способів і механізмів. Серед інновацій – кілька десятків семантичних неологізмів, нових одиниць лише за змістом. В основному це наявні слова, які набули нових лексико-семантичних варіантів унаслідок перенесення значення, здебільш метафоричного, наприклад: *avocado hand* – поріз, рвана рана людини під час розрізання ножом авокадо й видалення кісточки (досить частий вид травми); *avozilla* – фрукт авокадо дуже великого розміру, *blood avocado* – фрукт авокадо, що вирощується в місцевості, яка контролюється кримінальними наркокартелями, котрі примушують селян віддавати їм частини прибутку від вирощування цього фрукту; *bitch water* – напій, виготовлений із березового соку (уважається дуже корисним для здоров'я); *crash blossom* – заголовок газетної статті в такому невизначеному смислово оформленні, що викликає в читачів комічну або безглузду інтерпретацію; *root-to-steam* – такий, що прагне; *rosehip neuron* – різновид клітини мозку, яка за формою нагадує бутон троянди, тощо.

Висновки. Отже, образи рослин традиційно переносяться на людину, яка є як адресатом, так й адресантом культурного коду. Процеси пізнання й роздуми часто реалізуються через художні образи рослин. Таким чином, фітоніми як один із видів семантичної лексики, утілюючи певні характеристики рослин, відображають духовний світ людей. Їх дослідження в лінгвокультурологічному аспекті дає змогу отримати певне уявлення про різноманітні мовні явища того чи іншого народу, а також простежити, як позамовна дійсність переломлюється в мові. Особливості функціонування фітонімів у тексті представляють національну картину світу, від якої потерпають у семантиці мовних одиниць через систему значень та асоціацій слова з особливими культурно-специфічними значеннями.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні вивчення семантичних особливостей фітоморфних метафор в англійських пареміях і вивченні їх уживання в різних видах дискурсу та перекладі.

Література:

1. Коновалова Н.И. Народная фитонимия как фрагмент языковой картины мира. Екатеринбург : Дом учителя, 2001. 186 с.
2. Комарова З.И., Хасаншина Г.В. Латинизированный семантический метаязык агрономии как способ научной концептуализации и категоризации фрагмента действительности царства растений. *Проблемы языковой концептуализации и категоризации действительности* : материалы Всероссийской научной конференции

«Язык. Система. Личность». Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2004. С. 27–43.

3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва : Наука, 1978. 199 с.
4. Буслаев Ф.И. Исторические очерки русской народной словесности. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 420 с.
5. Колосова В.Б. Мотивации славянских названий растений, образованных от зоонимов. *Традиционная культура* : научный альманах. 2014. № 3. С. 77–84.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 280 с.

Riabchuk O., Kuznetsova I. English phytomorphic metaphor: problems of definition and use

Summary. The article is devoted to the problems of English phytomorphic metaphor in definition and use. Theoretic and linguocultural aspects of studying phytomorphic vocabulary are considered. The theoretic aspect is aimed at determining the semantic scope of concepts such as: “phytonym”, “phytonimics”, “phytomorphic vocabulary” and also justifies the use of these terms in the linguistic literature. The article analyzes the existing approaches and ways of linguocultural study of phytomorphic units since the XIX century, it is generalized the research experience in this fragment of lexical system at the present stage. It is proved that the main properties of phytomorphisms are the complexity of the semantic structure, the focus on associative connections, the tendency to realize the functional and pragmatic potential to be characteristic of the secondary nomination units formed by metaphor. The main feature of phytomorphisms is the ethnocultural meaning realized in language.

It is confirmed by examples that the transfer of plant symbols to humans, the use of plants in various life situations causes their high functional meaning in the English phytomorphic metaphor to create a linguistic picture of the world.

During the analysis it was found that phytonyms are used for figurative characteristics and social evaluation of a person on certain features, they can be used to assess both the external features of man and his internal properties. The main features of these words are the influence of folk, mythological ideas about these plants. The largest number of phytonyms used figuratively, found in the man's description, they characterize his appearance, gender, height, figure, character traits, in some cases phytonyms denote common female images. Abstract concepts are also represented by phytonyms metaphorically. Thus, considerable understanding of metaphoric transformations allows to convey all shades of meaning in translation so this problem, requires further research.

Key words: metaphor, phytomorphism, phytonym, metaphorical transference, linguistic picture of the world, secondary nomination, symbol, linguoculturology.